

PAJALA GER JÄRNET

I januari 2013, för precis ett år sedan, reste fotografen Åke Ericson och jag till Pajala. Vi skulle skildra det enastående som hänt: att ett gruvbolag, Northland Resources, hade bestämt sig för att bryta den järnmalm som fanns och vad det betydde för en döende kommun. Det beskrevs som ett av Sveriges största industriprojekt. Men inte bara det. Northland ville skapa en könsneutral arbetsplats, det vill säga varannan anställd skulle vara kvinna. I Pajala gick det sjuttio kvinnor på hundra män, dit bussades ryska kvinnor för tjugo år sedan.

Vi hittade Mia Lahti. Hon körde truck. Hon var född i Pajala, hade rest bort, och återvänt. Vi följde henne under ett dagspass och ett nattpass, också mellan passen. Vi ställde tusen frågor till henne och andra.

Därför kunde vi berätta att hon steg upp halv fem, försiktigt för att inte väcka Thomas och barnen, att hon drack en kopp te och åt en tallrik fil innan hon satte sig i bilen, en svart Audi Quattro som de köpt i förfölj för tvåhundra tusen. Hon hämtade upp en arbetskamrat på vägen och styrde sedan ut ur byn, norrut längs väg 99. Termometern visade tjugoen minusgrader. Ännu skulle det dröja fem timmar innan solen gick upp. Som vanligt sa de inte mycket till varandra. Hon körde fort, säkert, med van hand. Sedan september hade hon åkt den här vägen som slingrar sig två och en halv mil genom frusen skog och myrland, förbi utspridda gårdar, lador, pörten, över älven – alltsammans inbäddat i torr snö. Redan tänt i enstaka köksfönster. Skuggorna skarpa i strålkastarljuset.

Så en oväntad öppning i skogen, en ljusskåra i vintermörkret, strax bortom sista kåken i Kaunisvaara; en närmast gåtfull plats badande i skenet från höga strålkastare, upplysta fönsterrader, fordon i rörelse, alltsammans omgärdat av höga staket och grindar. Klockan hade hunnit bli kvart i sex och Mia Lahti skulle snart kränga på sig overallen, ta på skyddsskor och handskar och hjälm, äntra trucken. Fikarummet var redan fyllt av gulklädda förare, borrhare, arbetsledare; enstaka kvinnor i ett hav av män.

- Är det malm idag?

Anders Johansson hette han som frågade. Han var i samma lag som Mia Lahti, körde hjullastaren, den mest erfarne av dem.

Det var malm denna dag. Först bara några vändor material.

- Ska vi köra två truckar?

- En ska vi köra.

- Var kör vi ifrån då?

- Möyllikkövägen.

- Morän?

- Nä, bara berg.

Mia Lahti bröt in, vänd mot Anders:

- Vem ska köra?

- Börja du.

Hon började gärna.

Hon hade berättat att hon var rädd för skogen, rädd för spöken, avskydde lax, men det här gillade hon.

Trucken hon äntrade måste vi säga något om: Sju meter bred, 170 ton tung, tar en last på 250 ton. Tanken rymmer femtusén liter. Motorn måste stå på dygnet runt eftersom hon skulle behöva en vecka för att kunna starta den i vinterkylan. Innan hon rullade igång hade hon kontrollerat alla oljor, lampor, bultar, däck. Hon kontrollerade bromsarna, att kylarvätska fanns. Hon klättrade upp till sin hytt fem meter upp i luften, tog av sig jacka och hjälm, satte på P4 Norrbotten, lade in en portion portionsförpackad snus. Det brukade bli en dosa per skift. Hon svängde ut på vägen, bort mot gråbergssområdet där Anders Johansson väntade, manövrerade denna farkost med samma säkra hand som nyss Audin, höll ett öga på de fyrtio- och sextiotonstruckar som jagade i mörkret längs dagbrottets farleder och därför kallas Myror. Hon körde bra, hade arbetskamraterna sagt. Lugnt och försiktigt.

Detta var tio dagar innan allt skulle vändas upp och ner, beskedet kom att Northland behövde två och en halv miljard kronor för att kunna fortsätta driften. Pengarna var slut. Aktiekursen störtök. Bolagets bankkonton spärrades. Ingen utanför styrelserummet tycks ha anat något. Ingenstans hade vi kunnat märka några som helst tecken på oro.

- Nytt år, nya möjligheter, hade kommunalrådet Kurt Wennberg sagt när vi träffat honom i kommunalhuset.

- Nu ska vi bara ha positiva överraskningar.

Landshövding Sven-Erik Östberg var på besök när nyheten briserade.

Hur tog ni det?

- Inte var det någon trevlig överraskning.

Mia Lahti skulle gå på sitt pass, det var en fredag, när en kusin ringde och sa att gruvan hade stängt.

- Sluta svamla, sa Mia Lahti och körde hela vägen till Kaunisvaara, upp till gruvan, in på området.

Tystnad rådde. Alla maskiner hade parkerats, motorerna slagits av. Det var bara att åka hem. Besked skulle komma. När? Ingen visste.

Tänkte?

- Att de inte kommer att lägga ner det här. Vi hade ju hunnit så långt.

Tio år tidigare hade alltsammans börjat med ett gäng amerikanska cowboys – gruvgubbar; geologer – som anlant till Pajala efter att nyss besökt Rovaniemi. De var pensionerade, hade arbetat åt gruvbolag världen över, ville nu hitta på något själva. De hade börjat leta guld och koppar, de hade fastnat för Skandinavien, kanske tack vare vår stabilitet, kanske framför allt tack vare vår låga gruvskatt, naturligtvis för att här finns stora slumrande fyndigheter. De hade bildat ett bolag, Northland Resources.

Under tiden klättrade världsmarknadspriset på järnmalm vilket fick herrarna att vända intresset mot en malmkropp som sträcker sig från norra Finland och in över svenska gränsen, mot fyndigheterna Tapuli och Sahavaara i Kaunisvaara. Därför landade de här i Pajala, letade fram gamla kartor, kontaktade markägare och svensk expertis, såg de sig snart om efter finansiärer.

Bengt Niska, som då var kommunalråd, hörde talas om dem, ytterst skeptisk – han hade sett tillräckligt av välkammade lycksökare som efter att de mjölkat

Norrlandsfonden och Tillväxtverket och EU på några miljoner försvunnit söderut igen, kvarlämnade blott en doft av herrparfym – men när han ringde bergmästaren, sedan träffade dessa cowboys, förstod han att detta var annorlunda.

- Det var bastu från första dagen. Och samtidigt ett jäkla allvar. De här gubbarna var inte ute efter allmosor. De ville bryta malm.

Fyndigheten i Kaunisvaara har varit känd ända sedan åtminstone 1918, började kartläggas redan då. I början av sjuttioalet hade LKAB långt gångna planer på att börja bryta malmen. Författaren Mikael Niemi minns Malmloppet på skidor som barn: priset en plakett med en liten malmklump som påstods komma från Kaunisvaara. Johny Lantto, informatör på Northland, tidigare på flera chefsbefattningar i kommunen, född och uppvuxen i byn, berättar att idrottsföreningen tryckte upp tröjor, i rött och svart; på framsidan texten "Bryt Kaunisvaara" mot en fjälltopp, på baksidan "Innan vi bryter ihop" mot en uppochnedvänd fjälltopp.

Det blev inget av LKAB:s planer. Sammanbrott. Depression. Mörkret tätnade runt en kommun som tappades på sin ungdom, sin yrkesverksamma befolkning, på BB och mejeri och försäkringskassa och tullstation. Ingenstans i landet var arbetslösheten så hög som i Pajala. Mikael Niemi beskrev det så här i *Populärmusik från Vittula*:

Vi kunde knappt försörja oss utan levde på bidrag. Vi såg familj jordbruken dö och ängarna bli överväxta av sly, vi såg den sista timmerflotningen på Torneälven och sedan aldrig mer, vi såg fyrtio starka skogsarbetare ersättas av enda dieselosande skotare, vi såg våra fäder hänga handskarna och resa sin väg, försvinna på långa veckopendlingar till Kirunagruvan. Vi hade de sämsta resultaten på Standardproven i hela riket. Vi hade inget bordsskick. Vi hade mössan på oss inomhus. Vi plockade aldrig svamp, undvek grönsaker och hade aldrig kräftsivor. Vi kunde inte konversera, inte deklamera, inte slå in presenter eller hålla tal. Vi gick med tårna utåt. Vi bröt på finska utan att vara finnar, vi bröt på svenska utan att vara svenskar.

Vi var ingenting.

Mia Lahti reste redan som fjortonåring. Det var hösten 2002. Hon flyttade till pappa som flyttat till Luleå, gick åttan och nian där, längtade hem och åkte nästan varje helg de dryga tjugo milen till Pajala: till vännerna, till hästen. Hon fortsatte till hästgymnasiet i Piteå. Hon tänkte sig en framtid med hästar. Undan för undan

släppte hon kontakten med det som varit hennes hem. Vännerna hade ju också rest iväg, en efter en, och Mia Lahti kunde egentligen tänka sig att flytta vart som helst i landet.

Så träffade hon den tre år äldre Thomas Fors, en man med snälla ögon och ett vackert leende, med en framtidsdröm, ett yrkeskunnande, också han en av dem som lämnat Pajala. Visst tog det ett tag innan hon begrep det han redan begripit: att de blivit kära i varandra. Klart att han föll för henne, denna bestämda unga kvinna med ögon av obestämbar färg, en skönhet som fick kvinnan på ålderdomshemmet i Pajala att utbrista: "Mustalainen", det vill säga zigenare. Hon pratar mer än honom, han tänker snabbare. Han ville tillbaka, köra grävmaskin, starta eget. De köpte ett litet hus i Anttis, tre mil norr om Pajala centrum, 73 invånare. Huset spökade. Ensam gick hon och drog barnvagnen längs landsvägen. Det hade gått fem år sedan hon reste iväg och hon undrade vad hon gett sig in på.

Han körde vid ett vägbygge. Hon springvickade inom vården. Han startade eget, köpte en hjullastare. 2008 kom krisen. Hur mycket han än slet närmade sig konkursen. Men det vände. Och nu hade man börjat prata om gruvbrytning igen: stormöten i Folkets Hus i Kaunisvaara, presskonferenser, besök av landshövding, ministrar, riksdagsledamöter. Priset på järnmalm fortsatte att stiga. Kina köpte malm för miljarder, tillverkade hälften av världens stål, behövde det för ännu fler bilar, cyklar, snabbtåg, datorer, tvättmaskiner. Kiruna, Malmberget, Svappavaara... man öppnade nya gruvor, grävde sig ner mot nya nivåer i gamla gruvor. Rakkurijärvi, Rönnbäcken, Svärträsk, Fäboliden... nya namn på Sveriges gruvkarta. Mia Lahti satt en kväll vid datorn, var inne på Northlands hemsida, noterade ansökningsblanketten. Hon sa till Thomas:

- Kanske skulle jag söka ändå.

Hon hade hoppat in och kört grävmaskin för Thomas i firman och hon skulle naturligtvis ha kunnat fortsätta på det spåret - springvick, inhopp - men de hade börjat prata om att flytta från Pajala. I gruvan skulle hon få vara med att bygga något nytt, på regelbundna arbetstider, träffa andra människor än dem hon redan kände. Hon sa till oss att hade det inte varit för gruvan skulle de säkert ha rest bort för gott. Lönen sa hon ingenting om. Lörens storlek var den enda av våra frågor hon inte ville besvara.

I fyra månader höll hela Pajala andan. Vi hade sett nya bostäder smällas upp, modul på modul anlända på lastbilar i konvoj, gamla skolan byggas om för att rymma bostadsrätter med bastu och vidunderlig utsikt över älven, med Stockholmspriser. Vi hade ätit på den nyöppnade thairestaurangen, fått veta att Handelsbanken byggt ut, kommunens planavdelning ökat från tre till nio anställda, arbetsförmedlingen från åtta till fjorton man. Trafiken i centrum hade nått sådana proportioner att man måste se sig för i korsningarna.

- Bara att det byggs i Pajala är otroligt att se, sa Mikael Niemi när vi träffade honom. Under våren talade alla dämpat i telefon när vi ringde för att få veta vad som hände. Hammarslagen hade tystnat, lastbilstrafiken avstannat. Båten som skulle frakta malmen över havet låg stilla i Narviks hamn. Svarta tidningsrubriker: "Nytt bakslag för gruvplanerna i Pajala". "Därför rasar Northland". "Räkna med konkurs i Northland".

- Jag känner en sansad oro, sa Kurt Wennberg i telefon.

Nästan fem månader dröjde innan Northland fått låna två och en halv miljard med LKAB, Folksam, Peab och Metso som främsta tillskyndare. Styrelsen byttes ut, en ny verkställande ledning tillsattes. Gruvan öppnade. Tusentals aktieägare förlorade sina pengar. Northland hudflängdes inte för misskötsel utan för att man mörkat situationen, för att man räknat så illa. Krisen blottade svagheten i en konstruktion utan en storägare med ansvar för driften, ett mångmiljardprojekt med lånade pengar hela vägen: ett kanadensiskt bolag med huvudkontor i Luxemburg, börsnoterat i Oslo, ägt av svenska småsparare.

Mia Lahti fortsätter nästan som förr. Hon berättar i telefon att nu har hon gått en utbildning och lärt sig att hantera en höjdgrävare. Den väger 600 ton, tar 60 ton i skopan. Hon sitter sex, sju meter upp i luften när hon karvar ur berget. Svårt? Jo, det är svårt att avgöra höjden när man sitter så högt upp.

- Men den är jätterolig att köra. Det är mycket mer att tänka på.

Hon kör både den och trucken. Arbetslaget har utökats från fyra till sexton man. Stämningen?

- Bra. Det blir lite annan stämning när man är fler. Det är kul att vi blir fler.

Bostadsbyggandet har återupptagits, konvojen med moduler rullar åter. Varje kvart startar en lastbil från Kaunisvaara och kör de femton milen till Svappavaara, där

malmen lastas om på tåg och går till den egna hamnen i Narvik. Kommunen ska investera 340 miljoner kronor de närmaste tre åren – förr låg investeringstakten på 17 miljoner om året – för att kunna bygga bostäder, öppna nya skolor och förskolor, ersätta det slitna vatten- och avloppssystemet som inte klarar den planerade befolkningstillväxten. För att lyckas med det måste man få människor att flytta hit, sätta bo, betala skatt – för vilket bostadsbristen sätter hinder. Även om de bosätter sig här dröjer det två år innan första skattekronan trillar in. Idag har kommunen inte ens råd att hålla skidspåren öppna.

Under första halvåret har 174 personer flyttat till Pajala, de flesta mellan 20 och 30 år. Någonstans mellan 50 och 70 bostäder mäktar man med per år.

Bostadskön är 1 600 personer lång.

Mia Lahti fortsätter att vara en av få kvinnor i gruvan så länge man inte får fler unga familjer att flytta hit.

Kvar i minnet från besöket i Pajala dröjer sig denna kylslagna vintermorgon då Mia Lahti körde fram till Anders Johansson som liksom dansade fram och tillbaka med sin lastmaskin längs den tretton meter höga bergssidan. Försiktigt gröpte han ur gråberget så att det rasade i omgångar, inte vällde ner över honom och hans maskin. Han stannade aldrig upp, tycktes aldrig tveka var han skulle sätta skopan, gjorde inga onödiga rörelser. Hans röst hördes över radion:

– Kör fram och sen backa.

Hon backade in under hans skopa, stannade tätt intill, kastade en blick eller två upp mot honom i hans hytt, läste sedan av på vägen varje last han lade in, allt eftersom: 61 ton. 91 ton. 144 ton. 175 ton. 200 ton. 242 ton. För varje last skakade trucken till, darrade fönsterrutorna lätt.

Han signalerade.

Hon lade i en växel, styrde ut på vägen.

Hon brukade hinna med drygt fyrtio lass under ett pass.

Hon körde uppför en backe och stannade, vände trucken och backade försiktigt fram till avstjälningsplatsen. Fallhöjden var trettio meter. Svårast är att backa med lastad truck; inte för nära kanten, inte heller för långt ifrån. Hon sa:

– Och känner du att det inte riktigt bär, stannar du.

Området var nyss en blötmyr, lite skog. Ingen omstridd mark. ("Jag saknar den inte", sa Mikael Niemi.) Tio meter torv och morän hade de redan grävs sig igenom, blottat marken på gråberg och malm. Idag har de kommit ytterligare tjugo meter ner. Till sist ska de ha ett dagbrott som på sitt bredaste ställe är en kilometer brett, tre kilometer långt och 360 meter djupt. Då ska det ha gått bortåt tjugo år. Då ska Mia Lahti och hennes arbetskamrater ha gröpt ur och fraktat bort runt 400 miljoner ton gråberg, 100 miljoner ton järnmalm. Bortom det vill ingen sia något om.

ANDERS SUNDELIN

Vi januari 2014